

Twórczość Uładzimira Karatkiewicza w kontekście białoruskości i europejskości

Przedwczesna śmierć Uładzimira Karatkiewicza w roku 1984 pozbawiła literaturę białoruską jednego z najwybitniejszych talentów pisarskich. Twórca o szerokim spektrum zainteresowań, najbardziej znany jako autor powieści historycznych, był także doskonałym dramaturgiem, scenarzystą, krytykiem literackim, historykiem, tłumaczem, a ponadto ze wszech miar utalentowanym poetą.

Karatkiewicz urodził się w 1930 roku w Orszy na Witebszczyźnie. Swoje spotkania z literaturą rozpoczął od wydania zbiorów poezji, jednak w pełni jego talent pisarski ujawnił się w utworach prozatorskich – dopiero jego powieści historyczne dają bowiem możliwość poznania pisarza o locie niespotykanym we wcześniejszej literaturze białoruskiej, mającym umiejętność przekazywania w literaturze nieprzemijających wartości humanistycznych. Motywy antyczne, biblijne i legendarne przeplatają się w twórczości Karatkiewicza z historycznymi wydarzeniami, filozoficznymi rozważaniami, z głębokimi humanistycznymi przemyśleniami o miejscu, roli i znaczeniu kultury oraz literatury dla rozwoju każdej jednostki i całego społeczeństwa.

W większości utworów Karatkiewicza nie sposób nie dostrzec jego wielkiej miłości i uwagi do białoruskiej historii, rodaków i języka ojczystego. Jeszcze za życia pisarza krytycy często wypominali Karatkiewiczowi literacką ekstrawagancję, szafowanie ideą narodową oraz zbyt dużą romantyczność w opisach wydarzeń i postaci¹.

Nauki życiowe i literackie pobierał Karatkiewicz w Moskwie i Kijowie. Poza Białorusią pisarz poznawał kultury bliższych i dalszych sąsiadów oraz nieprzerwanie studiował język oraz kulturę własnego narodu. Na Białoruś powrócił już jako wytrawny erudyta i intelektualista². Zarówno podczas studiów w Kijowie, jak i podczas pobytu na kursach dla literatów w Moskwie Karatkiewiczowi nie tylko udało się poznać wielu swoich późniejszych wieloletnich przyjaciół: Adama Maldzisa, Floriana Nieuważnego, ale przede wszystkim poszerzyć kontakty z literatami i pisarzami – w dużej mierze na tamte czasy

¹ O przyjęciu przez krytykę powieści *Kłosa pod sierpem twoim* pisze między innymi Anatol Wierabiej – zob. Анато́ль Ве́рабей, *Абуджаная памяць: нарыс жыцця і творчасці У. Караткевіча*, Mińsk 1997, s. 125–126.

² Nie bez znaczenia jest również fakt, iż Karatkiewicz w przeciwieństwie od innych (praktycznie od większości) pisarzy białoruskich pochodził z rodziny inteligenckiej – jego ojciec był urzędnikiem państwowym, a matka nauczycielką.

undergroundowymi – żyjącymi zarówno w Rosji, na Litwie i Łotwie, jak i w Europie Zachodniej.

Związki Karatkiewicza z kulturą i literaturą słowiańską, europejską i światową pozwoliły mu w krótkim czasie stać się jednym z głównych pisarzy białoruskich, klasykiem narodowej literatury. Już pierwsza opublikowana powieść *Nie wolno zapomnieć* (*Неўла забыць*, 1962)³ jest doskonałym dowodem na to, iż w literaturze białoruskiej pojawiła się solidna osobowość twórcza, wytrawny prozaik i nie mniej ciekawy poeta.

Z wielu historycznych i politycznych powodów – spóźniony o sto lat – stał się Karatkiewicz dla literatury białoruskiej tym, kim dla Polaków był i jest Henryk Sienkiewicz czy Ignacy Kraszewski, dla Czechów Alois Jirásek czy dla Anglików jeszcze wcześniejszy Walter Scott. Tak jak Sienkiewicz Karatkiewicz stworzył i rozbudował „ku pokrzepieniu serc” białoruską powieść historyczną, próbował stworzyć oddzielny nurt w białoruskim kinie, lecz przez reżyserów i scenarzystów upominany był wielokrotnie za „pseudohistorycyzm”.

Wszystkie wielopłaszczyznowe działania artystyczne twórcy podporządkowane były od początku do końca jednemu podstawowemu celowi – pisarz chciał ze za wszelką cenę udowodnić Białorusinom, że są takim samym narodem jak wszystkie inne, że mają takie same prawa i powinni być dumni ze swej historycznej przeszłości. W każdym utworze udowadniał, że Białorusini mają bogatą, wielowiekową, niezwykle ciekawą historię i nie mogą zgadzać się na to, aby być sprowadzonymi do roli przysłowiowego Kopciuszka, kiedy przeszłość predestynuje naród białoruski do bycia księżniczką. Inaczej mówiąc, Karatkiewicz swoją poezją i prozą starał się pobudzać narodową i historyczną samoświadomość Białorusinów, próbował wskazywać swoim rodakom źródła własnej tożsamości narodowej i tym samym zmuszał ich do sięgnięcia po swoje prawa, co w nieznacznym stopniu udało się wprowadzić w życie po rozpadzie Związku Radzieckiego i utworzeniu niezależnego państwa białoruskiego.

Karatkiewicz przerastał swoją epokę. Widać to było już w czasach studenckich, kiedy za udział w manifestacji po śmierci Stalina starano się młodego Białorusina wyrzucić z uniwersytetu w Kijowie. Pisarz zawsze spoglądał daleko w przyszłość, przyszłość z nowymi ideami i możliwościami, która go zarówno pociągała, jak i bardzo trwożyła. Znawca historii Europy Wschodniej wiedział, że droga, którą wybrał, nie będzie łatwa, a tematyka jego pisarstwa nie przysporzy mu samych przyjaciół. W Związku Radzieckim niełatwo było

³ Po raz pierwszy tekst powieści został wydrukowany w numerach 5 i 6 czasopisma „Польмя” w roku 1962 pod tytułem *Leonidy nie powrócą na ziemię* (*Леониды не вярнуцца на зямлю*). W wyniku późniejszych wydarzeń – głównie z powodów cenzuralnych – tytuł powieści został zmieniony i powieść dziś znana jest pod tytułem *Nie wolno zapomnieć*.

propagować idee odrodzenia się narodu białoruskiego i opisywać fakty historyczne, które oficjalna literatura niejednokrotnie wymazywała z pamięci swojego odbiorcy. Oficjalna ideologia sowiecka niechętnie przyjmowała historyczną prawdę o Wielkim Księstwie Litewskim i walkach z zaborcą w czasie powstań narodowych, wśród których na pierwszy plan wysuwało się w twórczości Karatkiewicza powstanie styczniowe roku 1863. Jak doskonale wiadomo, powojenna nowa „narodowa” radziecko-białoruska historiografia marginalizowała lub wprost wymazywała pamięć o czasach, kiedy Białorusini próbowali wybić się na niepodległość. Przez dziesięciolecia starano się wpajać, nie tylko zresztą Białorusinom, oficjalny mit o jedności i braterstwie obywateli Kraju Rad, z którym powinny były utożsamiać się wszystkie narody wchodzące w skład państwa sowieckiego.

Karatkiewicz, mimo iż zdawał sobie sprawę z trudów wprowadzenia w życie własnych idei, nigdy się nie poddawał – i chociaż wielokrotnie przychodziło mu płacić za swoje niepodporządkowanie wysoką karę, własnych ideałów jako białoruski patriota nigdy nie zdradził.

W wielu opracowaniach dotyczących literatury białoruskiej porównuje się Uładzimira Karatkiewicza z jego znamienitymi poprzednikami – Franciszkiem Skaryną i Maksimem Bahdanowiczem. Wszyscy oni byli bowiem pod wieloma względami prekursorami w swoich literackich i naukowych działaniach i przez to byli nie do końca zrozumiani przez siebie współczesnych.

Dla pisarstwa białoruskiego twórcy charakterystyczne jest poszukiwanie nierozzerwalnych więzi pomiędzy przeszłością a teraźniejszością, co uwidocznia się w poszczególnych utworach głębokim zrozumieniem procesów historycznych i stworzeniem na tej podstawie artystyczno-historycznej kroniki życia i losów Białorusinów. W swoich twórczych poszukiwaniach Karatkiewicz rekonstruował przeszłość własnego narodu. Wychodząc od materiału legendarno-folklorystycznego, poprzez dobudowywanie do niego kolejnych faktów historycznych, starał się ukazywać swojemu odbiorcy konkretne wydarzenia, które stawały się obiektami analizy literackiej niejednokrotnie po raz pierwszy. Wcześniej przeszłość Białorusi nigdy nie była opisywana z takim rozmachem i w tak barwny sposób. Istniejące wcześniej historyczne utwory nie były w stanie sformułować owej ciągłości przyczynowo-skutkowej, która pomogłaby w zrozumieniu zawitych meandrów przeszłości. Pewnym jest, że dopiero twórczość Karatkiewicza stworzyła podstawy białoruskiej literatury historycznej i zarazem wpłynęła na powstanie nowej filozofii rozumienia własnych dziejów. Karatkiewicz rozumiał historię jako linearny proces, który pozwala łączyć w całość

przeszłość i przyszłość i przypisuje każdemu z nas odpowiednią rolę i miejsce w owym procesie.

Białoruskość twórczości literackiej Karatkiewicza uwidacznia się jednak nie tylko za sprawą wyżej wspomnianego patriotyzmu i wielkiej miłości do ojczyzny, do ukochanego Polesia, do rodzinnego Dniepru. Ich obrazom poświęcił pisarz wiele wierszy i utworów prozatorskich, wśród których na pierwszy plan wysuwa się zbiorek *Ziemia pod białymi skrzydłami* (*Зямля над белымі крыламі*, 1966), będący swego rodzaju literacką encyklopedią historii i przyrody. Mimo iż książka adresowana jest do dzieci, stanowi jeden z najwspanialszych w literaturze pomników wystawionych Białorusi. Tekstami wchodzącymi w tom Karatkiewicz zdaje się kontynuować i rozszerzać temat podjęty jeszcze w latach 80. XIX wieku przez Adama Kirkora, który następnie stał się myślą przewodnią wiersza Jakuba Kołasa *Mój rodzinny kąt* (*Моў родны кут*, 1923). Anatol Wierabiej w jednym z esejów tak oto pisze o zbiorze *Ziemia pod białymi skrzydłami*:

Pisarz omawia w książce historię Białorusi od czasów najdawniejszych do lat 70. XX wieku. Snuje rozmyślenia o przyrodzie swojego kraju i o tożsamości narodowej Białorusinów, opisuje wydarzenia historyczne, mówi o znanych działaczach społecznych, o miastach, pomnikach historii i kultury narodu białoruskiego. W utworze tym nie znajdziemy gołych liczb i suchych faktów. W książce ukazano prawdziwą duszę białoruskiego narodu, któremu dane było doświadczyć wielu trudów i niepowodzeń i mimo to przetrwał i cieszy się pełnią życia – śmieje się, żartuje, smuci się i płacze...⁴.

Ziemia pod białymi skrzydłami jest bezpośrednim nawiązaniem do utworów znakomitych poprzedników. Wyrysowany w utworze obraz Białorusi i jej mieszkańców ukształtowany został – jak i w wielu innych utworach białoruskiego pisarza – pod wpływem idei romantycznych, które w pewnym stopniu zdeterminowały formy obrazowości jego poezji i prozy, wpłynęły na ich metaforykę i szerokie wykorzystywanie folkloru.

Folklor białoruski, ludowe podania i legendy narodu białoruskiego stały się kanwą dla wielu utworów Karatkiewicza i w znacznym stopniu wzbogacają jego twórczość. Powracając w twórczości do dawnych legend i podań, Karatkiewicz – tak jak na początku XX wieku Janka Kupała, Jakub Kołas, Maksim Bahdanowicz, Maksim Harecki, Waclau Łastouski – chciał pokazać odbiorcy, jak ciekawa i bogata jest tradycja ludowa narodu białoruskiego. Za pomocą ludowych pieśni, legend, podań i porzekadeł stara się pisarz nie tylko wyjaśnić swojemu

⁴ Анатоль Верабей, *Абуджаная памяць...*, op. cit., s. 323. Ten i inne cytaty w tłumaczeniu własnym autora.

czytelnikowi prawdę o potrzebie kultywowania tradycji, ale przede wszystkim o budzić w nich ciekawość do odkrywania historii własnego kraju.

Elementy folkloru to w utworach białoruskiego pisarza nie tylko ludowe pieśni przytaczane wprost, lecz także wplatane w teksty folklorystyczno-etnograficzne ciekawostki i materiały. W doskonały sposób uwidocznia się to w najbardziej znanej powieści Karatkiewicza pod tytułem *Kłosy pod sierpem twoim* (*Каласы над сярпом тваім*, 1965). Jej główny bohater – młody szlachcic Aleś Zahorski – fascynuje się historią oraz folklorem białoruskim i jako student pisze pracę zaliczeniową o białoruskich, naddnieprzańskich pieśniach, podaniach i legendach. Oprócz tego w powieści pisarz wielokrotnie omawia różne ludowe zwyczaje, obyczaje i wierzenia, które znane są dziś już tylko nielicznym. Owe folklorystyczne wątki w wielkiej, kilkusetstronicowej dylogii stają się swego rodzaju krótkimi nowelami ubarwiającymi wydarzenia. W ten sposób pisarz opowiada na przykład o starym białoruskim zwyczaju kuwady, kiedy to mąż rodzącej kobiety szedł w czasie porodu do lasu, by uderzać głową w drzewo, bo wierzył, że tym samym bierze na siebie część bólu towarzyszącego kobiecie podczas narodzin potomka. W innym miejscu Karatkiewicz przytacza w powieści ludowe podanie o tym, że niedźwiedzie to zwyczajni mądrzy ludzie, którzy uciekli do lasu, aby nie zmuszano ich do pracy.

Swoisty koloryt nadają twórczości Karatkiewicza wykorzystywane w niej ludowe porzekadła, pieśni i przyśpiewki. Wierabiej tak oto opisuje rolę, jaką odgrywają one w twórczości białoruskiego pisarza:

Piosenkę zwykło się nazywać duszą narodu. Karatkiewicz wykorzystuje w utworze wiele ludowych pieśni, które wprowadzają do powieści liryzm i ciepło. Są to różnorodne, przeważnie liryczne zwrotki związane z rocznym cyklem obrzędowym i rodzinnym życiem prostego ludu. Dzięki nim pisarz ukazuje wewnętrzne przeżycia poszczególnych bohaterów i charakter narodu białoruskiego⁵.

Podobnie brzmi konkluzja innego znawcy twórczości Karatkiewicza, kiedy omawia wykorzystany przez niego w *Kłosach pod sierpem twoim* ludowy zwyczaj chodzenia na nowy rok z kozą. Arkadź Rusiecki pisze, iż autor tak często sięga po motywy ludowe, ponieważ jest to dla niego swoisty sposób przybliżania współczesnym mu czytelnikom historii własnego narodu. Krytyk mówi, że wykorzystywanie przez Karatkiewicza motywów ludowych to:

⁵ Анатоль Верабей, Уладзімір Караткевіч. *Жыццё і творчасць*, Mińsk 2005, s. 156.

przypomnienie wszystkim czytelnikom, jak trzeba odnosić się do zwyczajów ludowych, jak trzeba je kultywować i pamiętać, że są one łącznikiem pomiędzy przeszłością i przyszłością, pomiędzy tymi, których już nie ma, a którzy tworzyli duchowe bogactwo narodu, a tymi, którzy powinni to bogactwo pomnażać w nowych czasach⁶.

Historia Białorusi i losy białoruskiego narodu były dla Karatkiewicza zawsze sprawą nadrzędną i dlatego stały się głównym tematem jego twórczości. Doskonała znajomość dziejów własnej ojczyzny, umiejętność pojmowania ducha i charakteru wydarzeń historycznych oraz talent do literackiego ich przetwarzania pozwoliły Karatkiewiczowi przedstawić w utworach żywy obraz życia, zwyczajów, przekonań i uczuć ludzi sprzed kilku stuleci. Figury stworzonych przez niego bohaterów to jednostki niespokojne, powstańcy, chłopci i prorocy, inteligenci, szlachta i panowie pańszczyźniani, kardynałowie i piękne kobiety. Wszyscy oni: fikcyjni, wymyśleni przez autora i autentyczne postacie historyczne (Lew Sapieha, królowa Bona, Konstanty Kalinouski, księżę Radziwiłł czy generał Murawjow) wyrysowani zostali przez prozaika niezwykle barwnie. Losy bohaterów w twórczości Karatkiewicza nierozzerwalnie zostały połączone przez pisarza z autentycznymi wydarzeniami historycznymi i właśnie owe wydarzenia historyczne kształtują ich postawy moralne oraz ich działania. W każdym utworze za obrazami bohaterów widoczna jest określona epoka historyczna, złożony i bardzo często tragiczny los Białej Rusi, próby odrodzenia państwa i zdobycia upragnionej wolności. Pokazując w utworach wydarzenia historyczne, ducha dalekich epok i wracając do nich niejednokrotnie w różnych utworach, pisarz sformułował swój własny punkt widzenia procesu historycznego, który można rozumieć jako jedną z głównych idei jego twórczości:

Trzeba kultywować pamięć o przeszłości własnego narodu, o własnych przodkach, o najlepszych kartach własnej historii. I każdy, kto ma takie wiadomości, powinien je zbierać i przekazywać innym⁷.

Przy tym podejściu twórcy do wydarzeń historycznych związanych z historią Białorusi było nowatorskie nie tylko w sposobie opisu literackiego, ale było oryginalne przede wszystkim przez to, że wcześniej podobnych utworów na tematy historyczne w literaturze białoruskiej nie było. Karatkiewicz odkrywał dla Białorusinów historię narodu, pokazywał czasy i ludzi, o których nie tylko literatura, ale też oficjalna historiografia milczały, budził narodową białoruską pamięć zbiorową, starał się zapęłnić białe plamy narodowej

⁶ Аркадзь Русецкі, *Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць*, Мінск 1991, s. 88.

⁷ Уладзімір Караткевіч, *У дарозе і дома*, „Польмя” нр 1, 1989, s. 181.

przeszłości. Nie zawsze było to proste. Ze wspomnień pisarza wiemy, że wielokrotnie przychodziło mu się zmagać z cenzurą, między innymi wtedy, kiedy kazano mu zmienić głównego bohatera powieści *Kłosa pod sierpem twoim*. Próbowano wpłynąć na Karatkiewicza, aby główną postacią uczynił w dylogii któregoś z chłopów, na przykład Krojera. Aleś Zahorski – szlachcic i inteligent – jako główny bohater powieści nie pasował do obowiązującej doktryny partyjnej. Problemy były też z dramatem *Dzwony Witebska* (*Званы Віцебска*, 1977). Pisarzowi udało się jednak, i w jednym i drugim przypadku, wnieść niewielkie, nic niezmiennające w rzeczywistości poprawki i tym przekonać cenzurę.

Niezwykle ważnym problemem, na który starał się w swoich utworach zwracać uwagę Karatkiewicz, jest problem języka białoruskiego. Powieściopisarz wierzył, że znajomość ojczystego języka i posługiwanie się nim na co dzień budują tożsamość narodową. Karatkiewicz wielokrotnie ubolewał nad kondycją języka białoruskiego. Jego poglądy na ten temat widoczne są w wielu utworach poetyckich i prozatorskich. Wieloaspektowo problem języka białoruskiego i potrzeby jego pełnego odrodzenia prezentuje pisarz w artykule publicystycznym *Język ojczysty* (*Родная мова*, 1989)⁸, ale swój stosunek do mowy dziadów wyraża Karatkiewicz najpełniej w wypowiedzi Zygmunta Czechowicza – jednego z bohaterów dramatu *Kołyska czterech czarownic* (*Калыска чатырох чараўніц*, 1981), który cytuje słowa wielkiego białoruskiego patrioty – Konstantego Kalinoŭskiego:

Drodzy moi Bracia, dzieci naszej wspólnej matki-ziemi... Nasz język musi być dla nas świętością, bo dany nam został od boga... Nie wielki, nie mały, nie czerwony i nie czarny jest nasz język, a biały i nieskalany [...]. Wiele było już takich narodów, które najpierw straciły swój ojczysty język, tak jak człowiek, któremu najpierw przed śmiercią odbiera mowę, a potem całkiem umiera. Nie porzucajcie więc naszego białoruskiego języka! Inaczej wszyscy wymrzemy!⁹

Przytoczone i omówione przykłady świadczą bezsprzecznie o głębokim zakorzenieniu twórczości Uładzimira Karatkiewicza w białoruskiej tradycji literackiej i kulturowej. Karatkiewicz w niezwykle sposób, odwołując się do historii i tradycji, buduje może nieco wyidealizowany, jednak poparty wewnętrznym przekonaniem i dozą miłości obraz własnej ojczyzny. Uczucia te zostały przez poetę wypowiedziane najwyraźniej wierszu *Pieśń białoruska* (*Беларуская песня*, 1969).

⁸ Artykuł został napisany dla „Gazety Nauczycielskiej” („Настаўніцкая газета”) w roku 1969, ale nie został wtedy opublikowany. Wydrukowano go w tym czasopiśmie dopiero 28 czerwca 1989.

⁹ Уладзімір Караткевіч, *Калыска чатырох чараўніц*, [w:] *ibid*, *Збор твораў у васьмі тамах*, t. VIII, cz. 1, Mińsk 1989, s. 198.

Karatkiewicz starał się zrozumieć miejsce swojego narodu wśród innych, starał się tak, jak jego wielcy, wspomniani wcześniej poprzednicy – Skaryna, Kalinouski, Kupała, Bahdanowicz – wpłynąć na wzrost wśród swoich rodaków zatraconego przez nich z wielu powodów poczucia własnej tożsamości narodowej. Ciekawie na ten temat wypowiada się białoruski artysta Arlen Kaszkurewicz. Wspominając to, jaki wpływ miała na niego samego twórczość białoruskiego prozaika, mówi:

zobaczyłem inną Białoruś. Okazuje się, że nie tylko chodziliśmy w słomianych łapciach, ale mieliśmy też arystokratyczne rody, wspaniałe zamki i książęce polowania. A jak wspaniale brzmiał nasz ojczysty język, na który w młodości nie zwracaliśmy żadnej uwagi. Mówiłem kiedyś Wołodi, że dopiero dzięki niemu obudziło się we mnie poczucie narodowej tożsamości, zainteresowanie własną ojczyzną – i dopiero wtedy, jako artysta, zacząłem zajmować się tematami białoruskimi¹⁰.

Karatkiewicza oraz innych wymienionych wyżej wielkich Białorusinów jednoczy jeszcze jedno: rozumieli oni (a żyli przecież w różnych czasach), że budować własną tożsamość można tylko znając, choćby dlatego tylko, by umieć porównać i przemyśleć to, co wspólne, ogólnoludzkie – historię, kulturę i filozofię – europejską i światową. Skaryna w działalności wydawniczej bazował na osiągnięciach ówczesnej Europy, Bahdanowicz jako pisarz orientował się nie tylko na narodową lirykę białoruską, ale również na rosyjską i francuską poezję tamtych czasów. Karatkiewicza natomiast zawsze interesowało to, co nowego dzieje się w literaturze i kulturze bliższych oraz dalszych sąsiadów, co można u nich podejrzeć i przenieść na rodzimy grunt.

Pisarz zawsze przeciwstawiał się „małomiasteczkowości”, niedostosowaniu się do zmieniających się wymogów czasu, oderwaniu od europejskich idei innych białoruskich pisarzy (wielu z nich przez długie lata pozostawało pod wpływem wyłącznie idei socjalistycznej). Dlatego Karatkiewicz zawsze chciał i starał się dowiedzieć się jak najwięcej. Dużo podróżował. Odwiedził kilkakrotnie Polskę i republiki nadbałtyckie, bywał w Azji Środkowej i na Dalekim Wschodzie, czytywał prasę i publikacje nie tylko białoruskie, ukraińskie i rosyjskie, ale też – w miarę możliwości – ukazujące się na zachodzie Europy. Sztukę zachodnioeuropejską, zachodnioeuropejską literaturę, malarstwo, muzykę i filozofię znał Karatkiewicz niejednokrotnie lepiej niż wielu specjalistów, czym zadziwiał swoich rozmówców. Wpływy światowej filozofii i literatury widoczne są w jego twórczości praktyczne w każdym utworze.

¹⁰ Арлен Кашкурэвіч, *Я ўбачыў іншую Беларусь...*, [w:] Уладзімір Караткевіч. *Быў. Ёсць. Буду. Успаміны, інтэрв'ю, эсэ*, red. Галіна Шаблінская, Мінск 2005, s. 462.

Literaturoznawca rosyjski Paweł N. Bierkow w wykładzie wygłoszonym w roku 1968 na VI Międzynarodowym Zjeździe Sławistów stwierdził, że w zbiorach współczesnych mu białoruskich poetów, w odróżnieniu od twórców rosyjskich i ukraińskich, trudno dostrzec utwory, w których figurowałyby takie postacie, jak Faust, Prometeusz, Hamlet; utworów które dokonywałyby lokalnej białoruskiej analizy owych literackich bohaterów. Jednakże rosyjski badacz zauważa, że:

W twórczości takich białoruskich poetów, jak Maksym Tank i przede wszystkim Uładzimir Karatkiewicz spotykamy specjalnie wplecione w tekst wierszy obrazy, które świadczą o tym, iż poezja białoruska zaczyna zajmować się własnymi białoruskimi problemami, ale też włącza się do ogólnego europejskiego dyskursu. Można się więc spodziewać i oczekiwać od białoruskich pisarzy ich własnej interpretacji wielkich światowych motywów¹¹.

Rzeczywiście, już w latach 60. Karatkiewicz dość śmiało i oryginalnie dokonywał interpretacji owych „światowych obrazów”. Tak jak jego ulubiony Bahdanowicz, już od początku swojej pisarskiej drogi twórczej zwracał się ku antycznym i biblijnym obrazom, ogólnoswiatowym ideom i motywom. Potwierdzeniem mogą być słowa Wolhi Szynkarenki, która w jednej ze swoich prac pisze:

Sposób, w jaki w swojej twórczości Uładzimir Karatkiewicz łączy ze sobą elementy narodowe i ogólnoludzkie, nowe i historyczne, świadczy o wielkiej erudycji pisarza, o jego genialności. Dzięki umiejętności połączenia ze sobą różnych motywów, dzięki uniwersalnym przesłaniom zawartym w utworach Karatkiewicz nie jest pisarzem konkretnego narodu – jest twórcą, który zapewnił sobie ugruntowaną pozycję na arenie literatury światowej¹².

Powołując się na przytoczone słowa znanej białoruskiej badaczki, można stwierdzić, iż Karatkiewicz starał się łączyć elementy osobiste z ogólnonarodowymi, przez co jego dzieła nabierają głębokiego sensu i – nasiąknięte ideami humanizmu i uniwersalizmu – wzmacniają swoją wartość. Uniwersalne przesłanie oraz związek z literaturami słowiańskimi i europejskimi trendami literackimi widoczne są w większości utworów białoruskiego pisarza. Jak wspomniano we wstępnej części, Karatkiewicz doskonale orientował się nie tylko w historii, ale był także świetnym znawcą literatury. Znajomość światowej krytyki, prozy i

¹¹ Сут. за Анатоль Верабей, *Уладзімір Караткевіч. Жыццё і творчасць*, Мінск 2005, s. 52.

¹² Вольга Шынкаренко, *Нацыянальнае іі агульначалавечае ў паэтычнай сістэме Уладзіміра Караткевіча*, [w:] *Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце*, Мінск 2000, s. 55.

poezji wpłynęła bezsprzecznie na głębokie zakorzenienie jego twórczości w europejskiej spuściźnie literackiej. Zarówno w jego utworach lirycznych, jak i w dramatach oraz epice widoczne są szerokie wpływy rosyjskiej, polskiej, niemieckiej i innych literatur europejskich, co uwidocznia się w tematyce poszczególnych utworów oraz nagromadzeniu w nich rozlicznych reminiscencji literackich, filozoficznych, muzycznych, malarskich i historycznych. Karatkiewicz niezwykle często, bezpośrednio lub tylko pośrednio, odwołuje się do twórczości europejskich klasyków: Goethego, Scotta, Mickiewicza, Byrona i innych.

Utworem, w którym znajdujemy najwięcej nawiązań do światowej literatury i sztuki, jest powieść będąca odwołująca się do wydarzeń Nowego Testamentu pod tytułem *Chrystus wylądował w Grodnie* (*Хрыстос прызямліўся ў Гародні*, 1972), której akcję autor umiejscowił w XVI wieku na Grodzieńszczyźnie. Za sprawą występujących w powieści postaci – chłopskiego Chrystusa, Judy, Tomasza, Marii Magdaleny – Karatkiewicz przybliżył utwór do Biblii, próbując na nowo rozpatrywać odwieczne problemy człowieczeństwa. Bogata w biblijne reminiscencje jest również poezja pisarza. Już w wierszach zamieszczonych w pierwszym wydanym przez poetę zbiorku pod tytułem *Dusza Matki* (*Матчына душа*, 1958) pojawiają się chrześcijańskie idee, wśród których na pierwszy plan wysuwa się pytanie o miejsce i rolę człowieka w otaczającym go świecie¹³. Choć w wielu utworach pisarza odniesienia do Boga, Chrystusa, religii i wiary odgrywają niezmiernie ważną rolę, trzeba jednak zwrócić uwagę na to, iż motywy biblijne i religijne nie są nigdy przez Karatkiewicza dogmatyzowane, służą przede wszystkim ukazaniu odwiecznych prawd i wykazaniu wyższości dobra nad złem.

Do najczęściej wykorzystywanych przez białoruskiego pisarza motywów należą też motywy mitologiczne (związane z mitologią słowiańską i germańską) oraz motywy romantyczne.

Romantyczność utworów XX-wiecznego pisarza, uważana przez wielu współczesnych mu krytyków za cechę ujemną jego twórczości, uwidocznia się w poszczególnych tekstach zarówno w sposobie budowania postaci, jak również w obrazowaniu przyrody, romantycznej ekspresji, metaforyce, doborze gatunków oraz heroizacji bohaterów i wydarzeń, a także w nawiązaniu do twórczości autorów romantycznych: Mickiewicza, Szewczenki i Byrona, którym Karatkiewicz poświęcił kilka utworów¹⁴.

¹³ O motywach biblijnych w poezji Karatkiewicza pisze w artykule *На Беларусі Бог Жыве* Aleś Wieka. Artykuł zamieszczono w tomie *Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце* (Mińsk 2000) na stronach 156–167.

¹⁴ Zob. *І будуць людзі на зямлі* lub *Будеш свой сяродчужых*, [w:] Уладзімір Караткевіч, *Збор твораў у васьмі тамах*, t. VII/2, Mińsk 1989, s. 129–141, 365–375.

Przywiązanie do europejskich tradycji filozoficznych i kulturowych uwidocznia się w twórczości Karatkiewicza w częstych odwołaniach do zasad humanizmu i uniwersalizmu. Wiele utworów, zarówno poetyckich, jak i tych prozatorskich, ma charakter paraboliczny. Uniwersalizm wyznaczają wykorzystane w nich historyczne, biblijne i mitologiczne przypowieści mające na celu ukazanie zasad moralnych, które mimo upływu czasu nie tracą wartości. Powracając na nowo do takich pojęć ogólnych, jak miłość, dobro, prawda, białoruski pisarz stara się wykazać, że pewne wartości nie tracą swojego znaczenia mimo zmieniających się okoliczności i stanowią swojego rodzaju płaszczyznę odniesienia niezależną od polityki, zmian społecznych i cywilizacyjnych. Rusiecki na ten temat pisze:

Głównym problemem dla Karatkiewicza jest odkrycie i ukazanie zła, niezależnie od tego, czy jest to średniowieczne barbarzyństwo, czy też oblicze współczesnego pisarzowi faszyzmu. Problem jest tym gorętszy, jeśli dotyczy nie tylko jednostki, lecz wielu ludzi. I co ważne – pisarz stara się odpowiedzieć na pytanie, czy zło zawsze jest odpowiednio ukarane, stara się znaleźć tę granicę, która oddziela dobro od zła, wierność od zdrady, która pozwala człowiekowi odczuwać problemy innych jak swoje własne. Dlatego najczęściej w centrum utworów przygodowych pisarz umieszcza problem zła i kary za owo zło – ciekawi go zawiły proces formowania się człowieczeństwa w człowieku¹⁵.

Dlatego też białoruski pisarz tak surowo ocenia w swoich utworach wszelkie przejawy niesprawiedliwości społecznej i politycznej. Nigdy nie pozostaje bierny wobec zła wyrządzanego nie tylko człowiekowi, ale również przyrodzie i architekturze, które stanowią dobro wspólne. Zainteresowanie pisarza pomnikami przeszłości, bohaterami historycznymi, znanymi tematami literackimi, europejską filozofią różnych czasów wzmacnia intelektualną warstwę jego twórczości i wpływa na jej uniwersalną wartość. Wielu bohaterów utworów Karatkiewicza to typowi niezłomni humaniści walczący o wolność dla siebie i swojego narodu. Takimi postaciami są Juraś Bratczyk, Aleś Zahorski, Gerwazy Wyliwaha oraz inni, którzy – mimo że żyli w diametralnie różnych czasach – pozostają wewnątrznie podobni. Ich duchowe bogactwo i bohaterstwo, moralna czystość i lojalność wobec ojczyzny są może w niektórych momentach nazbyt romantyczne, ale właśnie to czyni ich ludźmi, z których Karatkiewicz każe brać przykład, których stawia za wzór do naśladowania. Jego bohaterowie to ludzie szczerzy, niespokojni, inteligentni, wrażliwi, którzy wiele rozmyślają, przeżywają, ale również działają i walczą.

Właśnie działanie i walka są według białoruskiego pisarza progresywnymi siłami mogącymi zmieniać świat na lepsze. Dlatego też niejednokrotnie Karatkiewicz pośrednio

¹⁵ Аркадзь Русецкі, *Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць*, Mińsk 1991, s. 30.

nawołuje do walki o lepsze jutro, do walki z tyranią, despotyzmem i wszelkimi przejawami totalitaryzmu. W opowiadaniu *Wielki Szan Jan* (*Вялікі Шан Ян*, 1970) pisarz wykorzystuje postać władcy starożytnych Chin, aby pokazać, jak rodzą się tyranie i jak polityka zniewala umysły. Karatkiewicz neguje w tym utworze wszelkie przejawy despotyzmu i różnorodne formy bratobójczej walki – pokazuje starożytnego władcę, który staje się ofiarą swojej własnej teorii. Podobnie traktuje pisarz problem totalitaryzmu i samego Stalina w opowiadaniu *Malutka baletnica* (*Маленькая балерына*, 1961) oraz faszyzmu w poemacie *Słowo o ludzkości* (*Слова пра чалавечнасць*, 1960). Poeta nie uznaje humanizmu, który sam nazywa pasywnym. Uważa, że o dobro ludzkości, tak jak o własne życie i szczęście, trzeba walczyć. Jak mówi bohater poematu: „Гуманізм, ён павінен быць ваяўнічым” (Humanizm powinien być wojującym).

Autor, któremu przyszło żyć w trudnych czasach i doświadczać wielu niesprawiedliwości losu (wydarzenia z czasów okupacji, czasy stalinowskiego terroru i życiowe trudności pierwszych powojennych lat), od samego początku drogi twórczej aż do końca swoich dni pozostawał wielkim humanistą. Wystarczy przytoczyć chociażby krótki urywek jego poezji, aby zrozumieć przekonania poety.

Jak znaleźć w tłumie człowieka,
Jak go kochać, ochraniać i nigdy nie krzywdzić?¹⁶

Przeprowadzona analiza uwidocznia elementy białoruskości i kultury europejskiej w twórczości Uładzimira Karatkiewicza. Jego zbiorki poetyckie, powieści i dramaty doskonale wpisują się w ożywioną dyskusję nad kondycją jednostki, społeczeństwa i europejskiej cywilizacji – i mimo iż od ich powstania minęło już w niektórych wypadkach prawie pół wieku, wciąż pozostają aktualne. Ich aktualność wyraża się między innymi tym, iż to właśnie Uładzimir Karatkiewicz jest dzisiaj przez wielu jego rodaków uważany za jednego z narodowych białoruskich wieszczów, a jego słowa zacytowane na zakończenie niniejszych rozważań są mottem wielu współczesnych Białorusinów walczących o demokratyczną Białoruś.

¹⁶ Wersy pochodzą z wiersza poświęconego A.I. Białeckiemu. Wiersz nie ma tytułu, a opublikowany został po raz pierwszy w zbiorze *Dusza Matki* w roku 1958. Cyt. za Уладзімір Караткевіч, *Збор твораў у васьмі тамах*, t. I, Mińsk 1989, s. 41.

Białoruski optymizm polega na tym, że pomimo pesymizmu i beznadziei przeszłości ciągle żyjemy. Oznacza to, iż mamy podstawy, aby marzyć o lepszej przyszłości: „Калі ўжо наша мінулае з намі нічога не зрабіла, значыць, і будучыня нам па плячы”¹⁷.

SUMMARY

Vladimir Karatkevich (1930–1984) was one of the greatest writers of Belarus. He was the novelist with a broad spectrum of interests, best known as author of historical novels, but he was also a playwright, screenwriter, literary critic, historian, translator and poet. He was born in Orsha on Witebszczyzna, he studied in Moscow and Kiev. In his poetry and prose Karatkevich tried to awake national and historical self-consciousness of the Belarusians. Belarusian folklore, folk tales and legends of the Belarusian people have become canvas for many of his works. He is considered by many of his countrymen as one of the national Belarusian poets.

¹⁷ Уладзімір Караткевіч, *У дарозе і дома*, „Польмя” 1989, нр 2, s. 165. Przekład fragmentu: Jeśli w przeszłości nie dało się nas zniszczyć – znaczy to, że i w przyszłość możemy spoglądać z nadzieją.